

**IAIN HAMPSHER-MONK, KARIN TILMANS AND FRANK
VAN VREE (EDS.),
History of Concepts: Comparative Perspectives**

Bart De Nil, Amsab

Taal - ongeacht in welke vorm - is van essentieel belang om de realiteit te begrijpen. Iedereen kan in zijn dagelijks leven ontdekken dat woorden, begrippen en uitdrukkingen afhankelijk van tijd, plaats en context een andere betekenis of invulling krijgen. Neem nu het woord 'auto': voor sommigen is het een noodzakelijk vervoermiddel, anderen zien er een milieuvvervuiler in en voor anderen dan weer is het een passie. Ook voor het individu verandert de persoonlijke perceptie van de wereld en bijgevolg ook van de taal naarmate het bloot komt te staan aan nieuwe of andere indrukken. Het begrip 'huwelijk' was voor mij als kind een buitenaards gegeven: papa en mama zijn (waren) getrouwd, prinsen en prinsessen huwen in sprookjes enz. Als tiener was het huwelijk een relict uit het verleden, iets dat was misgelopen bij mijn ouders en als zodanig een negatieve connotatie kreeg. Nu, als dynamische dertiger, ben ik gelukkig gehuwd en zie het 'huwelijk' als een permanente band, een 'zekerheid' in het leven.

Van de impact van deze processen op de vorming en perceptie van de geschiedenis dient elk goed geschoold historicus zich bewust te zijn. Concreet dient hij ze op te nemen in de historische kritiek bij de verwerking van de bronnen. Een grondige studie van talige concepten is nodig voor een beter begrip van de historische realiteit. Maar meer dan een historiografische specialiteit - zoals maritieme geschiedenis of de geschiedenis van de klederdracht - is conceptuele geschiedenis een fundamentele benaderingswijze.

History of Concepts: Comparative Perspectives is een degelijke en breed opgevatte introductie tot de conceptuele geschiedschrijving. Het doorploegen vereist wel enige geestesarbeid omdat, uitgezonderd de Angelsaksische en Nederlandse auteurs, veel conceptuele historici, hoe boeiend hun ideeën ook zijn, behoren tot wat Michael Ignatieff omschrijft als: “*Het inteeltwereldje van exclusief en duister dogma waaruit zo’n groot deel van het academisch discours bestaat*”⁽¹⁾. Het geringe bestek laat mij niet toe om deze uitgave, die zeer zorgvuldig is opgebouwd met theoretische en casusgerichte bijdragen, te overlopen. Daarom beperk ik mij tot een schets van de conceptuele historiografie, zoals die in het boek wordt gebracht.

De theoretische en methodologische grondslagen van de conceptuele geschiedenis liggen in de linguïstiek en de taalfilosofie. Verschillende taalfilosofen, zoals Austin en Wittgenstein, hadden aandacht voor de geschiedenis van de taal en haar conceptuele verandering. Een concept werd daarbij gezien als een opslagplaats van vroegere en huidige associaties en gebruiken; als een vroegere betekenis verdween nam een nieuwe haar plaats in. Wittgenstein illustreert dit aan de hand van het concept festiviteit. Wij zouden nu onmiddellijk het verband leggen met plezier, maar in een andere tijd legde men eerder een verband met vrees en angst. Bepaalde folkloristische feesten heden ten dage vinden hun oorsprong in bezweringsrituelen tegen kwade geesten of mogelijk onheil. De Amerikaanse politicoloog Terence Ball grijpt voor een voorbeeld van conceptuele verandering terug naar Cervantes: “*Four centuries ago Cervantes showed how the moral codes and concepts of one age are apt to be unintelligible in another. In the novel that bears his name as its title Don Quixote attempts, in vain and with comic results, to resurrect and to follow the code of knight errantry. He does so, however, in age that thinks and speaks in an entirely different vocabulary. The bookish Don fails to recognize that the concepts constitutive of that code - honour, chivalry, courtly love and the concept of a quest - are out of place in his time and are meaningless to his contemporaries. [...] Thus Cervantes helps us to recognize the reality of conceptual change - and to appreciate the vast differences between past peoples’ conceptually constituted practices and our own*”.

Binnen de conceptuele geschiedenis zijn er twee benaderingen om niet te zeggen scholen die los van elkaar ontstaan zijn en ook naast elkaar werken. Er is de Duitse ‘Begriffsgeschichte’ en de Anglo-Amerikaanse kritische conceptuele geschiedenis of de geschiedenis van het politieke denken, de ‘Political Thought’. De grootste verschillen tussen beide liggen in de methodologie, de keuze van onderwerpen en de algemene aanpak. De Duitsers gaan stap voor stap te werk door middel van grote collectieve encyclopedische projecten. Daarentegen zijn de Amerikanen selectiever met welke bepaalde concepten die passen binnen de geschiedenis van het politieke discours. Daarnaast eisen de Nederlanders, met bijdragen over de diepteanalyse van ‘visuele taal’, op hun beurt een plaatsje op tussen Cambridge en Heidelberg. Toch ontwaart de Duitser Hans Erich Bödecker tussen de verschillende benaderingen het ontstaan van een internationale synthese waarbij, afhankelijk van de vraagstelling of het thema, verschillende methodes kunnen worden aangewend. De eerste vraag die elke kritische onderzoeker zeker moet stellen is: wat is de omschrijving van een concept? Een eenduidig ant-

woord hierop bestaat niet. Afhankelijk van de wetenschappelijke traditie die hij aanhangt zal hij er een licht afwijkende definitie van geven. Maar algemeen kan men zeggen dat concepten, in tegenstelling tot woorden, een geschiedenis hebben. Binnen de Begriffsgeschichte wordt dit linguïstisch vertaald als 'een belangrijke bezetter van een significante syntactische ruimte'.

Volgens mij ligt het belang van de conceptuele geschiedenis voornamelijk in haar relatie tot de sociale geschiedenis. In de lijn van de opvattingen van Reinhard Koselleck, één van de grondleggers van de 'Begriffsgeschichte', kunnen sommige sociale ontwikkelingen en processen op lange termijn niet volledig begrepen worden zonder een duidelijke terminologische onderbouw.

De meerwaarde van die conceptuele benadering valt direct op wanneer men *De Mate-loze Negentiende Eeuw*, een recent uitgegeven proefschrift over de demografie in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw van de Leuvense onderzoeker Koen Matthijs, ter hand neemt⁽²⁾. Zonder dieper op de resultaten van de beide studies in te gaan geeft Koselleck aan de imposante reeksen van sociaal-economische gegevens en de sociologische analyses een in het oog springende meerwaarde door de culturele en mentale evoluties weer te geven aan de hand van de perceptie van het concept huwelijk. De Nederlandse historicus, Willem Frijhoff, gaat zelfs nog een stap verder, door in een overtuigend betoog, de conceptuele geschiedenis te bekijken als bemiddelaar tussen culturele en sociale geschiedenis: "*Conceptual history, I would say, is the investigator and the guardian of the semantic elements of the cognitive reality wich social history brings together into a single, necessarily global picture*". In plaats van een geïsoleerde subdiscipline moet conceptuele geschiedenis een werktuig zijn voor het vergaren van historische kennis. Zo kan naast linguïstische ook naar contextuele informatie gezocht worden. Dat betekent dat de verschillende vormen worden onderzocht waarin taal collectief wordt aangewend en die ons meer vertellen over het sociale gebruik van taal en de conceptuele veranderingen.

Ondanks de evidentie waarmee conceptuele geschiedenis wordt beoefend is, mijns inziens, één van haar grootste tekortkomingen (die zelden geformuleerd wordt) de fixatie op teksten en op de taal van beelden. Volgens een schema van Hans Jürgen Lüsebrink bleef conceptuele geschiedenis vooral op het lexicografische en semantische niveau. Dit is grotendeels toe te schrijven aan de bestudeerde thema's en de periodes die onderzoekers hebben behandeld. De 'Begriffsgeschichte' analyseert voornamelijk de achttiende eeuw als sleutelperiode - 'sattelzeit' - die volgde op de Verlichting. Orale bronnen worden amper bestudeerd, laat staan dat er binnen de theorie aandacht voor bestaat. Alle retoriek en getheoretiseer ten spijt eisen historici in de praktijk wel een concrete methodologische omkadering. Het is daarom ook dat de Angelsaksische school van het politieke denken, door haar methodologische duidelijkheid in tegenstelling tot het Duitse intellectueel hermetische, binnen de academische markt het succesvolst is.

Hoe dan ook de conceptuele geschiedenis en - belangrijker - het besef dat taal een invloed uitoefent op de historische werkelijkheid en de geschiedschrijving moet tot het vaste instrumentarium van de historicus behoren. Het werk van Hampsher-Monk, Tilmans en Van Vree is daarvoor zeker een leestip. Door de geringe bekendheid met de conceptuele geschiedenis bij academici is het zoeken naar concrete toepassingen in Vlaanderen. Toch promoveerde in het academiejaar 2000-2001 een student onder het promotorschap van prof. Jan Art, op een proefschrift dat een directe toepassing is van de Duitse 'Begriffsgeschichte' op het idee 'vrijheid' in de periode 1830-1850⁽³⁾.

Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans and Frank Van Vree (eds.),
History of Concepts: Comparative Perspectives, Amsterdam: AUP, 1998.

- (1) M. IGANTIEFF, *De republiek der letteren toen en thans*, Rotterdam: Stichting Pierre Bayle-lezing/Anthos, 1991, p. 18.
- (2) K. MATTHIJS, *De Mateloze Negentiende Eeuw. Bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering*, Leuven: Universitaire Pers, 2001.
- (3) P. FRANÇOIS, '*Liberté en tout et pour tous*'. *De formulering en het gebruik van de idee 'vrijheid' in de periode 1830-1850*, RUG, licentiaatsverhandeling, 2001.